

Over hofjes, voor en van ouderen¹

Gert J.F. Leene

Het Nederlandse hofje ondervindt thans een maatschappelijke herwaardering. Het biedt zelfstandig wonende ouderen sociale, culturele en fysieke beschutting in een als onherbergzaam ervaren macro-wereld. Terwijl de hedendaagse woongroep zich laat karakteriseren door de begrippen autonomie en 'Dauerreflektion', laat de sociaal-structurele vorm van het hofje zich typeren door de kernwoorden heteronomie en 'Entlastungsfunktion'. Gemotiveerde en gedisciplineerde altruïsten (regenten, regentessen, portier) stellen door hun zakelijk ondernemerschap en respectvolle aandacht en zorg de hofjesbewoner ten dele vrij van de dagelijkse last van de verwerkelijking van een menswaardig habitat.

[ouderen, hofje, zelfstandig wonend, woongroep, huisvesting]

Dit artikel verkent de betekenis van het hofje voor en van ouderen in de huidige Nederlandse situatie van de ouderenhuisvesting.

Het hofje als historisch en bouwkundig monument spreekt tot veler verbeelding. De aantrekkingskracht bestaat denkkelijk uit een mengsel van romantiek en vertedering enerzijds en licht (of minder licht) afgrijzen over de maatschappelijke verhoudingen van toen anderzijds. Er zijn nogal wat documenten waarin de historie van een bepaald hofje wordt beschreven. Mooi uitgevoerd. De bewoners blijven daarin veelal anoniem en ongekend, de stichters en regenten verschijnen in naam of beeld op de voorgrond. Het hofje zelf luistert trouwens vaak naar de naam van de stichter, de weldoener of weldoenster.

In verschillende recente onderzoeken staat niet zozeer de respectabele historie van locatie, gebouw of regentencollege centraal, maar de vraag naar de kwaliteit van het leven aldaar voor eigentijdse ouderen (Schuijt-Lucassen e.a. 1995; Veltman 1995).² Het lijkt er op dat het wonen door ouderen (en anderen) in hofjes bezig is geleidelijk aan een stijgend cultuurgoed te worden. Wonen in een hofje misstaat niet langer. Integendeel, het kan in de postmoderne samenleving zelfs een zekere status verschaffen. Regentencolleges manifesteren zich navenant zelfbewuster.

Zo kwam het onderzoek van Schuijt-Lucassen e.a. tot stand op uitdrukkelijk initiatief van de regenten van het hofje Codde en Van Berestejn te Haarlem. Zij hebben de sterke behoefte hun hofje een verantwoorde plaats te laten behouden binnen het geheel van de toekomstige ouderenhuisvesting. De Engelsen spreken in zo'n geval van de behoefte aan 'social accountability'. Daarmee wordt uitgesproken dat men, hoewel men

volstrekt autonoom wil blijven, naast de financiële rekening en verantwoording die men aflegt, van tijd tot tijd ook behoefte voelt aan een publieke toetsing (en mogelijk aan bijstelling) van de eigen koers. De regenten en regentessen van het hofje Codde en Van Beresteyn zetten hun hofje op die wijze open voor onderzoek.

Het onderzoek van Veltman was, tegen de achtergrond van een toenemende belangstelling voor het verschijnsel 'hofjes voor ouderen', haar eigen initiatief. Zij ontmoette aanvankelijk een zekere beduchtheid; uiteindelijk slaagde zij er in twee Amsterdamse en vier Leidse hofjes van haar goede bedoelingen te overtuigen.

In dit artikel stel ik mij tot doel de sociaal-culturele en sociaal-structurele eigenheid te verkennen van het hofje voor en van ouderen in de huidige Nederlandse situatie. Op basis van gegevens over de historische ontwikkeling, de actuele verscheidenheid en de Haarlemse casus, waarin uitdrukkelijk het perspectief van ouderen naar voren komt, probeer ik een karakteristiek te geven van het hofje voor en van ouderen zoals we dat nu tegenkomen. Het reliëf wordt vervolgens geaccentueerd door het hofje als sociaal-structureel 'Gebilde' te vergelijken met de moderne woongroep van ouderen. Deze woongroep figureert in sommige vertogen als shibboleth van eigentijdse ouderenemancipatie. Normatieve begrippen als zelfbepaling en duurzame onderlinge communicatie spelen daarbij een dominante rol. Andere woonvormen van ouderen, waarbinnen dergelijke begrippen een minder prominente rol vervullen, zouden daardoor buiten het zicht en de modieuze belangstelling van de sociale wetenschapper kunnen raken. Een betere weg lijkt me die van de ontvankelijke en vergelijkende beschouwing (Van der Geest 1996). Aldus inzicht verwervend in de eigenheid van het hofje stel ik me tenslotte de vraag wat de innovatieve bijdrage van het hofje voor en van ouderen zou kunnen zijn aan de huidige ontwikkeling van de ouderenhuisvesting (vgl. Sabelis 1992).

De historische ontwikkeling in vogelvlucht

Het klassieke hofje

Hofjes werden in de Middeleeuwen, vanaf de twaalfde eeuw, gesticht door kerkelijke of wereldlijke instellingen (Veltman 1995). In later eeuwen komt het liefdadigheids-hofje op, een hofje gesticht door een particulier vanuit religieuze of altruïstische motieven.

Karakteristiek is de besloten bouwwijze: aparte, zelfstandige huisjes rondom een bleekveldje, alleen te bereiken via een poort. Het hofje was er voor arme ouderen, vooral voor alleenstaande vrouwen. Vaak ging het om oud-familiepersoneel, om arme familieleden van de stichter of de regenten, of om behoeftige doch oppassende leden van de eigen kerkelijke gezindte. Hofjes luisteren soms ook wel naar namen als gasthuis, proveniershuis, Heilige Geesthofje. Ook de fysieke vorm is niet altijd het bleekveldje met huisjes rondom; soms gaat het om grotere, statige gebouwen.

Het bestuur over het hofje kon liggen bij een kerkbestuur, bij het stadsbestuur of bij een naar de testamentaire wens van de particuliere stichter ingericht regentencollege.

Het reglement bepaalde voor wie het hofje bestemd was en waartoe de financiële middelen dienden te worden aangewend. Naast vrij wonen genoten de bewoners de ontvangst van zogenaamde 'preuven', allerhande levensbenodigdheden in natura (brood, boter, vlees, turf en dergelijke).

Kenmerkend voor het klassieke hofje is tenslotte de aanwezigheid van een portier. Deze intermediaire positiebekleder tussen bestuur en hofjesbewoners had naast het openen en sluiten van de poort tot taak toe te zien op de naleving van het reglement en in het algemeen op een goede gang van zaken binnen het hofje.

Drie soorten verandering

In vogelvlucht kunnen we ons de historische ontwikkeling van het klassieke hofje naar de verscheidenheid van dit moment voorstellen als een samengesteld veranderingsproces in de woonsociologische componenten: bewoners, fysieke omgeving en sociaal-organisatorische vormgeving (Willcocks e.a. 1987: 13).

Veltman stelde in Leiden vast dat een aantal hofjes daar vasthoudt aan de traditionele doelgroep-omlijning naar leeftijd en levensbeschouwelijke oriëntatie. Iets dergelijks kan gezegd worden over de bewonersselectie van het hofje Codde en Van Beresteyn in Haarlem. In een aantal andere hofjes wonen naast ouderen ook jongeren of mensen in de middenjaren. Soms is het gehele concept van het hofje als specifieke woonvorm voor ouderen losgelaten en wonen er studenten of jongeren in verzorgende beroepen (bijv. het Popta-Gasthuis in het Friese Marssum (Heemstra 1994)).

Een niet onaanzienlijk aantal hofjes heeft zich door de tijd heen financieel kunnen handhaven en is meegegaan in het realiseren van allerlei faciliteiten van de moderne tijd. Met een hausse begin jaren tachtig komen de hofjes als monumenten in de belangstelling te staan van instanties als Monumentenzorg, het departement van VROM en de betrokken stadsbesturen. De huisjes worden gemoderniseerd door van kleinere eenheden één grotere te maken. Huurprijzen in hofjes variëren van f 300,- tot f 500,- ; in enkele hofjes is de huurvrijdom tot op heden gehandhaafd. Met de fysieke verbetering worden soms ook 'hogere' populaties aangetrokken en wordt tezelfdertijd de oude bestuurs- en beheersvorm enigermate prijsgegeven of versoepeld.

Veltman nam waar dat vooral de religieus gebonden hofjes bij het traditionele concept blijven (behoud doelgroep, zorgconcept en oude waarden en tradities). Strenge regels zijn zo goed als overal afgeschaft. Vaak is er nog wel een intermediaire positie te herkennen: portier, huismeester of religieuze zuster. Bewoners zijn vrijwel nooit rechtstreeks in de besturen van hofjes vertegenwoordigd. Schuijt-Lucassen e.a. onderscheiden vier beheersvormen: regentenbestuur zonder huurdersrelatie (de bewoner heeft vrij woongenot), regentenbestuur met huurdersrelatie, regentenbestuur met delegatie en een niet-regentenbestuur. Bij de meeste hofjes met een regentenbestuur hebben de regenten (regentessen) nog steeds de verantwoordelijkheid voor de selectie van de nieuwe bewoners en voor het beheer van het hofje. Soms wordt de (voor-)selectie in handen gegeven van een derde, een makelaar of een maatschappelijk werker. Soms treden woningbouwverenigingen of stichtingen ouderenhuisvesting op als bestuurder en beheerder van een hofje. Zowel Veltman als Schuijt-Lucassen e.a. wijzen erop dat met

een dergelijke modernisering soms ook de eigenheid van de hofjesformule – periodieke zorg en aandacht van de regenten en regentessen voor het welzijn van de hofjesbewoners – teloor gaat.

Actuele verscheidenheid

De geschetste historische veranderingslijnen doen vermoeden dat niet alle actuele hofjes van hetzelfde laken een pak zijn. Veltman kwam na een vooronderzoek te Amsterdam tot de volgende gestileerde overall-typering van de door haar onderzochte Leidse hofjes: ongebonden hofje, hofje met actieve bewoners, gestructureerd hofje met actieve bewoners en gestructureerd hofje. Haar typologie berust op de mate en de aard van de sociale binding die zij waarnam in de hofjes; de binding of structuur kan uitgaan van de regenten, van de bewoners of van beiden (in het eerste type is de sociale binding van beide kanten beperkt).

Een ongebonden hofje

Een ongebonden hofje is het St. Stevenshofje. In 1487 opgericht 'tot behoef van dertien arme eerbare mannen' huisvest het nu vier mannen en elf vrouwen, allen vijftig plus. Het hofje maakt deel uit van de Stichting tot Exploitatie van Bejaardencentra. Het opnamebeleid ligt in handen van een maatschappelijk werkster. Er is geen portier, wel een tuinman vanuit de stichting. De bewoners leven op zichzelf en zijn naast het af en toe bij elkaar op de koffie gaan niet gericht op gemeenschappelijke activiteiten. Het bestuur heeft één keer per jaar, tijdens het Leidens Ontzet, contact met de bewoners. Animo voor meer contact met het bestuur is niet aanwezig, de bewoners vinden het wel goed zo. Veltman stelt weliswaar vast dat de bewoners zich individueel zelfstandig handhaven in deze vrije omgeving, maar acht de kans aanwezig dat zij op langere termijn als groep onderling of samen met het bestuur niet weerbaar genoeg zullen blijken te zijn.

Een hofje met actieve bewoners

De Leidse Stadstimmerwerf is vanaf 1986 geschikt gemaakt voor ouderenhuisvesting. De 33 gecreëerde ouderenhuisvestingen herbergen 38 bewoners tussen de 56 en 89 jaar (24 alleenstaand, 14 gehuwd). Ook de Stadstimmerwerf is onderdeel van de eerder genoemde stichting. Het gaat hier om een afsluitbaar hofje in fysieke zin meer dan om een traditioneel hofjesconcept. Een actieve bewoner vervult de rol van pseudo-huismeester. De bewoners ondernemen allerlei gezamenlijke activiteiten. Ze zouden graag een ruimte willen inrichten voor hun onderlinge contacten. De relatie tot het bestuur is, tot ongenoegen van de bewoners, nogal afstandelijk. Veltman geeft hier de typering: een hof met actieve bewoners. Het gaat om individueel en als groep competente bewoners. De hielden zouden ouder wordend bij de wat distante bestuurs- en beheersvorm echter wel eens vermoeid kunnen raken. Anders gezegd: als de bewoners ouder (en

wellicht afhankelijker) worden zou de bestaande, interne zelforganisatie ontoereikend kunnen blijken te zijn om elkaars lasten te dragen.

Een gestructureerd hofje met actieve bewoners

Een gestructureerd hofje met actieve bewoners is het Coninckshofje behorende bij de Diaconie van de Hervormde Gemeente Leiden. Het werd in 1758 gesticht door Cecilia Coninck ten behoeve van 'behoeftege bejaarde Vrijsters, of Weduwen onbelast met kinderen'; zij werden geacht belijdende lidmaten te zijn van de 'Gereformeerde Religie'. Nu telt het hofje dertien bewoners, elf in de leeftijd van 57 – 94 jaar en twee jongeren, van wie één portierster is. De doelgroep wordt aangeduid als 'alleenstaande vrouwen van 55+ zonder kinderen'. Lidmaten van de Hervormde Gemeente genieten de voorkeur. Het College van Regenten wordt gerecrueteerd uit degenen die ooit diaken waren. Het College fungeert als een actief bestuur. Het maakt periodiek gebruik van de regentenkamer (onder andere voor een maandelijks spreekuur). Er is een actieve portier en er zijn actieve bewoners. Er zijn tal van regels met daarbij een ruime mate van inspraak. Veltman spreekt van een evenwicht tussen onderlinge zorg en bemoeienis van de kant van de regenten.

Een gestructureerd hofje

Het Groeneveldhofje, gesticht in 1882 uit een legaat van de Leidse predikant Eduard Cornelis Groeneveld, is een voorbeeld van een gestructureerd hofje. Het is een hofje voor weduwen of bejaarde dochters van Hervormde predikanten. Er is een College van Regenten, benoemd door de Centrale Kerkeraad. Het gaat hier volgens Veltman om een gestructureerd hofje in die zin dat bestuur en beheerdersechtpaar de activiteiten binnen het hofje organiseren. Het echtpaar draagt zorg voor de goede gang van zaken, is betrokken bij de bewoners en is de initiatiefnemer bij het organiseren van vele gemeenschappelijke activiteiten. De acht oudere bewoners (55 – 80 jaar) organiseren zelf geen activiteiten, dit gebeurt alleen 'van bovenaf'. De contacten met het bestuur zijn zakelijk, de bewoners hebben geen behoefte aan andere of meer contacten met het bestuur. Bewoners laten zich, aldus Veltman, de zorg comfortabel aanleunen.³

In de studie van Veltman wordt het type 'een gestructureerd hofje met actieve bewoners' als het meest evenwichtige en levenskrachtige type gekenschetst. Dat type lijkt mij inderdaad het meest 'zeitgemäss' binnen de moderne ouderenhuisvesting.

De belevingswereld van een hofjesbewoonster; een casus

Mijn directe betrokkenheid als onderzoeker maakt het mogelijk, na de voorgaande overall-typering, nader in te gaan op de belevingswereld van bewoners van het hofje Codde en Van Beresteyn te Haarlem. Wie zijn zij en waarom zijn zij daar komen wonen? Hoe ervaren zij de onderlinge omgang, de zorg, de portierster en het bestuur? Hoe

oordelen ze per saldo over de kwaliteit van het wonen en leven in het hofje? Ik neem het relaas van Mevrouw Van Galen (87 jaar) in deze *casus* als uitgangspunt. Maar omdat zij, ongewild, model zou kunnen staan voor de klassieke hofjesbewoonster, zal ik haar verhaal waar nodig aanvullen met impressies van andere en jongere bewoonsters.⁴

Van binnenmeisje tot hofjesbewoonster

Juffrouw Van Galen zoals ze zichzelf noemt is 21 jaar geleden in het hofje komen wonen. Ze heeft tijden op de wachtlijst gestaan. Ze was als 'binnenmeisje' jarenlang in betrekking bij een grootgrondbezittersfamilie in Haarlem. Een foto van het statige herenhuis hangt ingelijst aan de muur.

Mevrouw Van Galen moest wennen in het hofje. Voordien had ze alleen een stuk van de zolder en de keuken – half onder de grond – bewoond. Er moesten meubels komen. Geld had ze er wel voor. Samen met de dochter van de familie kocht ze meubels voor haar eerste eigen huis(je). Kinderen en kleinkinderen van de familie bezoeken 'Jo' nog steeds. Net als de kinderen van de pachters die ze vroeger de deur opende en aandierende.

Niet alle bewoonsters zijn ongehuwd. Onder hen zijn ook gescheiden vrouwen en weduwen, al of niet met (klein)kinderen. 'Woonnood' (geen woning, te grote woning, onveilige buurt) en financiële beperkingen zijn de motieven die ze noemen om naar het hofje te verhuizen.

'Hofdames' onder elkaar

Als er, tijdens het interview met mevrouw Van Galen, buiten iemand passeert zegt ze: "Dat is ook een hofdame".⁵ Ze vertelt: men let op elkaar, spreekt elkaar aan als mevrouw of juffrouw, "wat men ook maar is". Niet met de voornaam, "dat mag niet". Ze vindt het gezellig onder elkaar.

Niet teveel op bezoek bij elkaar; dat geeft maar geroddel. Je mag niet iedereen, maar probeert het toch goed te houden onder elkaar.

Een andere bewoonster vertelt veel contacten te hebben buiten het hofje. Ze gaat naar concerten, volgt cursussen (Russisch, tekenen/schilderen, kunst). Ze speelt bridge in een clubje. Door al deze externe activiteiten heeft zij niet zoveel behoefte om bij andere bewoonsters op visite te gaan. Ze voelt daartoe ook geen enkele sociale druk.

De fysieke nabijheid van de hofjesbewoonsters (n=18) wordt duidelijk gecompenseerd door enige reserve in de onderlinge omgang. Dat type gedrag wordt bij de 'inwijding' door de regentessen ook aanbevolen. Zo vertelt een bewoonster dat 'haar regentes' er bij haar op aangedrongen had "dat zij niet voor iedereen dingen ging doen". De bewoonsters moeten zo lang mogelijk zelfstandig functioneren. Het aanbevolen gedrag – privacy, respect en attente, doch bescheiden burenhulp – lijkt de bewoners, achteraf, goed te bevallen.

Zelfredzaamheid en zorg

Eerst deed mevrouw Van Galen alles zelf. Nu heeft ze Tafeltje Dekje: één maaltijd voor twee dagen. Stoffen doet ze zelf, voor het overige werk heeft ze een particuliere hulp, iemand die vroeger ook bij 'haar familie' heeft gewerkt. Ze betaalt daarvoor het normale tarief. Verschillende dames krijgen gezinszorg. Iedere bewoner heeft haar eigen huisarts. Maatschappelijk werk kun je aanvragen als dat nodig is. De pastoor komt niet dikwijls; als er iemand dood is komt hij wel vaak om de familie enzovoort te troosten.

Tijdens het interview komt Riemer, een jongen van negen jaar, op bezoek. Hij is de kleinzoon van de heer en mevrouw H. die beiden voor "juffrouw Van Galen" zorgen. Meneer doet klusjes, mevrouw doet, al 18 jaar, de boodschappen en rijdt mevrouw Van Galen in haar wagentje. De heer H. helpt ook anderen in het hofje, bij lekkage en dergelijke.

Andere bewoonsters vertellen een soortgelijk verhaal. Men doet zelf de boodschappen en het huishouden, soms geassisteerd door familie, vrijwilliger, particuliere hulp of gezinszorg. Duidelijk is dat zelfstandig functioneren betekent dat vanuit de 'organisatie' van het hofje geen systematische zorg wordt geboden.

Zuster Ancilla, de portierster

Met de komst van een nieuwe portierster, zuster Ancilla, een paar jaar geleden, werden de zaken beter georganiseerd dan voorheen, vindt mevrouw Van Galen. Het is leuker geworden. Verjaardagen en Sinterklaasfeest worden in de zogenaamde tuinzaal gevierd. Er wordt wat geld opgehaald. Er wordt getrakteerd. Er wordt een cadeau-pakket gemaakt. Soms zegt iemand "geef het maar aan Artsen zonder Grenzen!". Mevrouw Van Galen heeft wel eens een gebakken visje gevraagd (ze houdt van gebakken vis, maar naar de kar kan ze niet meer) maar dat heeft ze nog nooit gekregen. Met Koninginnedag krijgen ze soms chocola van het bestuur of van zuster Ancilla.

De portierster, 79 jaar, woont zelf ook op het hofje. Je kunt haar bellen. Ze verzorgt af en toe een rondzendbrief met nieuws over de gang van zaken in het hofje, over de welstand van de bewoners. Ze houdt met iedereen contact. Lost huishoudelijke en lichte zorgproblemen op of ook wel onderlinge wrijving.

De portierster deelt kleine taken uit of bewoonsters bieden haar hun hulp aan. De een helpt de portierster bij het koffieschenken bij festiviteiten in de tuinzaal. De ander helpt haar de religieuze vieringen voor te bereiden.

Terwijl de omgang tussen de hofjesbewoonsters onderling op zijn minst 'ingehouden' genoemd kan worden, is er betrekkelijk druk interactie-verkeer tussen de bewoonsters en de portierster.

De regentessen en regenten

De regentes die met mevrouw Van Galen contact onderhoudt komt, bijvoorbeeld, met een bos bloemen met haar verjaardag. Ze brengt gezelligheid en steun – "aardige dame". Haar bezoek wordt van te voren aangekondigd. Ook de regenten komen

summier doch welwillend ter sprake: "over het algemeen merk je niks van het bestuur, maar ze houden de boel goed in de gaten."

Katholieke sfeer

Tweemaal per jaar is er een Heilige Mis in de tuinzaal, met Kerst en Pasen, met de pastoor erbij. Mevrouw Van Galen heeft kerktelefoon (ze kan alleen nog in haar wagentje naar de kerk). 's Zondags ontvangt ze de communie van zuster Ancilla. Ze legt dan een communie-kleed op tafel, doet een lampje aan in een wit Mariabeeldje, bidt voor en na de communiegebeden die ze eigenhandig overschreef. Ze spreekt over de kerkwacht en de schatkamerwacht (van april tot oktober is de Bavo-kathedraal opengesteld) die gerund wordt door een aantal dames. Via die 'instituten' en via de soos naast de kerk kent ze wat mensen.

Duidelijk is de katholieke sfeer onder de bewoners. Men hecht er aan, maar weet die sfeer ook te relativeren: "wel aardig om met katholieken om te gaan, maar veel maakt het niet uit".

Duidelijk blijkt ook, uit de interviews, de centrale plaats van de tuinzaal (te onderscheiden van de regentenkamer) voor het onderhouden van een 'noodzakelijk minimum' aan interactie tussen bewoners onderling, en tussen bewoners, portierster, regentessen en regenten. De tuinzaal is daarbij zowel een religieuze als een seculiere plek.

Hoe moet het als men hulpbehoevender wordt?

Een van de regentessen heeft mevrouw Van Galen verteld dat er misschien een wijk-verpleegster komt wonen in een van de huisjes, die nu worden gerenoveerd. Die zou dan hulp kunnen bieden als het slechter gaat met een bewoonster. Sommige bewoonsters gaan uiteindelijk naar een verpleeghuis. De meesten gaan naar een ziekenhuis voor ze sterven. Bij aankomst diende mevrouw Van Galen f 1000,- te storten, plus f 1500,- voor haar begrafenis. Later diende het begrafenisbedrag met f 1000,- te worden verhoogd. Zij verhoogde vrijwillig nog eens met f 1000,-. Ze heeft er al die jaren rente over gekregen.

Je moet een testament hebben. Ze willen geen last van je hebben. Het moet duidelijk zijn wat er met je boel moet gebeuren en wie dat regelt. (Voor mevrouw Van Galen zal mevrouw H. alles regelen).

Als er een hofdame overleden is, gaan de medebewoonsters met z'n allen naar de kerk. De regenten en regentessen zijn er dan ook. Het opbaren gebeurt vaak in het rouwcentrum. Nee, kijken naar de opgebaarde doet mevrouw Van Galen nooit.

Kwaliteit van wonen en leven

Mevrouw Van Galen voelt zich in het hofje geborgen en vrij. Ze lijkt niet snel ongerust:

Er wordt soms wel 's nachts gebeld of getelefoneerd. De buurvrouw had het ook gehoord – dus geen inbeelding. De laatste weken is het rustig. Soms rookt iemand een sigaretje in het portiek.

Een andere bewoonster meent dat ze “van de hel in de hemel is gekomen”. Ze voelt zich veiliger.

Innerlijke autonomie

Bij het afscheid krijg ik als interviewer het door mevrouw Van Galen op 6 oktober 1973 ondertekende hofjesreglement mee als geschenk. Ik moet het houden, ook als ik tegenstribbel. Het komt me voor als een superieur gebaar van innerlijke autonomie, sans rancune, maar toch ... “die regels van eertijds doe ik u graag cadeau.”

“U was heel vriendelijk!”, zegt ze. Ik beloof haar een gebakken visje als ik nog 's langskom. Ze glundert en zwaait me van achter de ramen na tot ik het hofje Codde en Van Beresteyn uit ben.

De conclusie die uit het Haarlemse onderzoek en mede uit het relaas van mevrouw Van Galen en haar medebewoonsters kan worden getrokken is dat het hofje niet een structuur is die men zelf heeft geschapen; men behoeft die structuur dan ook niet voluit voor eigen rekening te nemen. Veeleer is het hofje een kader, dat anderen hebben tot stand gebracht en dat de hofjesbewoonster, aanvankelijk wellicht noodgedwongen, gaandeweg met enige terughoudendheid en uiteindelijk op positieve wijze voor lief neemt.

Het hofje als specifiek ‘Gebilde’

Wat is nu bij alle verscheidenheid het kenmerkende van het hofje? Is er een kern die er intrinsiek bijhoort? Of is elke schijnbare essentie toch weer in iets anders te transformeren? De Duitsers spreken wel van een ‘Gebilde’, een karakteristieke vorm die men maar niet naar believen in onderdelen kan demonteren. Het gaat immers om een samenhangende formule. In het overzicht (hieronder) heb ik een aantal kenmerkende elementen van het huidige hofje voor en van ouderen bijeengezet. Ik zal ze achtereenvolgens becommentariëren.

- historisch èn bij de tijd;
- respectvolle aandacht en zorg;
- heteronomie;
- culturele homogeniteit;
- versterking van sociale identiteit;
- herbergzaamheid in de postmoderne samenleving;
- schuilen in anonimiteit;
- anders dan professioneel-bureaucratisch;
- samengaan van tegendelen (de tuin in de stad);

- negatieve sociale controle valt mee;
- een intermediaire positie onmisbaar

Historisch en bij de tijd. Het intrigerende van de Stichting Codde en Van Beresteyn te Haarlem is dat daar de grondstructuur van het historische hofje wordt gehandhaafd, terwijl er tegelijkertijd de behoefte is die structuur eigentijds in te vullen en te legitimeren. Men wil er wat betreft het wonen van en de zorg voor ouderen 'bij de tijd' blijven. Er bestaat zeker geen gêne over een achterhaald model. Integendeel, er is zelfbewuste trots ten aanzien van het historische hofjes-model en de mogelijkheden daarvan in deze tijd. Interessant is in dit verband ook de volgende waarneming van Veltman en Schuijt-Lucassen e.a. Daar waar sprake is van 'moderne vormen' van het hofje moet soms worden vastgesteld dat de modernisering samengaat met een grotere afstand en geringere betrokkenheid van de bestuurders met het dagelijks gebeuren en het welbevinden van de bewoners.

Respectvolle aandacht en zorg. Periodieke aanwezigheid en affectieve nabijheid van bestuurders – dat alles zonder betutteling – zijn essentiële kenmerken van de hofjesformule. Door een makelaar, woningbouwvereniging of andere huisbaas op afstand wordt het hofjesmodel dus niet zo maar even waargemaakt.

Heteronomie. Tegenover de autonomie van het woongroepmodel vinden we hier als karakteristiek de heteronomie. In geen van de onderzochte hofjes in Leiden of Haarlem waren bewoners in het bestuur vertegenwoordigd. De doelgroep, het woon- en zorgconcept, de regels, de bestuurlijke inrichting, dat alles wordt in eerste instantie (en is soms al decennia geleden) door anderen (dan de bewoners) bepaald. Het bestuur bepaalt in overleg met de tussenpersoon (portier, huismeester) of een toekomstige bewoner past binnen de groep bewoners. Nieuwe bewoners weten van te voren dat zij zich enigermate zullen moeten aanpassen aan de bestaande groep.

Culturele homogeniteit. Het hofje blijkt ook nu nog een woonvorm voornamelijk voor alleenstaande oudere vrouwen; soms uit meerdere generaties (53-94 jaar). Culturele homogeniteit is gewenst, maar leeftijdsheterogeniteit is geen bezwaar. De zelfstandig wonende oudere is voorbeeld voor de jongere; de jongere steunt de oudere. Uit de casebeschrijvingen van Veltman komt naar voren dat in hofjes met religieuze binding meer (onderlinge) betrokkenheid bestaat bij het wonen en samenleven van de bewoners dan in de hofjes zonder een dergelijke binding. Culturele homogeniteit sluit intussen een verscheidenheid aan levenservaring en levensstijl niet uit.

Versterking van sociale identiteit. De hofjesbewoner is deel van een groter geheel. Hij of zij is deel van een historisch en bouwkundig monument, van een bezienswaardigheid. Er zijn contacten en er is enige onderlinge zorg binnen de groep. Verder is er de materiële en immateriële zorg van een bestuur. Al met al kan men zich er sterker en veiliger voelen, met behoud van zelfstandigheid en privacy.

Herbergzaamheid in de postmoderne samenleving. Niet alleen door veranderingen binnen het hofje zelf (aangepaste gebouwen, aangepast bestuur en regiem), maar ook door de veranderende maatschappelijke context lijkt zich betekeniswinst voor het hofje voor te doen. De toegenomen behoefte aan een beschutte identiteit plaatst het hofje 'in de lift'.

Schuilen in anonimiteit. In het hofje realiseert zich weliswaar een zekere afscherming ten opzichte van de maatschappij, maar er is niet een zodanige interne groepsvorming dat daardoor externe contacten zouden worden ontmoedigd, laat staan zouden worden uitgesloten. Hofjesbewoners hebben minder dan woongroepbewoners de behoefte zich maatschappelijk als groep te manifesteren. De oude anonimiteit van de hofjesbewoner lijkt nog steeds element van het 'Gebilde'.

Anders dan professioneel-bureaucratisch. De wenselijkheid van een alles en allen omvattende verzorgingsstaat met professionele voorzieningen voor elk menselijk tekort ligt al weer een tijdje achter ons. Die idee werd te duur, te kil en te bureaucratisch bevonden. Tegenover de professionele en gebureaucratiseerde verzorgingsstaatvoorziening geeft het hofje idealiter gestalte aan kleinschalige, menselijke betrokkenheid. Bestuurders en intermediären zijn geen professionals maar betrokken medemensen. Bewoners in een hofje zijn geen afhankelijke individuen maar zelfstandig wonenden, geen losse atomen maar mensen die zich verplichten óm te zien naar elkaar. Geen betutteling – geen 'opaatje' of 'omaaetje' – maar juist een zekere vormelijkheid en gereserveerdheid typeert de onderlinge omgang.

In het hofjesmodel klinkt ook nu, na al die decennia, nog steeds of weer hernieuwd, de ambitie door een correctie of compensatie te bieden op de mogelijke beperkingen, bedreigingen en gebreken in de samenleving 'at large'. Voorheen was dat vooral de in het oog springende materiële nood, thans treden daarbij immateriële behoeften op de voorgrond, de behoefte aan veiligheid, aan contact en menselijke verbondenheid.

Samengaan van tegendelen (tuin in de stad). De Leidse respondenten van Veltman vonden de combinatie van luwte en rust enerzijds en de nabijheid van de stad anderzijds het meest aantrekkelijk. Net als de bekoring van ijskoffie, warm en koud ineens, maakt een soortgelijk samengaan van tegendelen – tuin in de stad – de charme uit van het historische en hedendaagse hofje.

Negatieve sociale controle valt mee. Men ondervindt volgens de informanten eigenlijk nauwelijks de spreekwoordelijke benauwdheid van de sociale controle. Alleen 's zomers ervaart men in de tuin een verminderde privacy. Men mijdt dan de tuin of tenminste privégesprekken in de tuin.

Een intermediaire positie onmisbaar. De portier had vroeger veel macht. Nog steeds lijkt de intermediaire positie een spilfiguur in het hofjesconcept en de feitelijke sociale 'set-up' ervan. De intermediair, hetzij een huismeester, primus inter pares onder de bewoners, hetzij een student of een religieuze, heeft enerzijds tot functie om bestuur en bewoners enigermate op afstand van elkaar te houden (beide partijen lijken dat prettig en functioneel te vinden). Anderzijds *verbindt* de intermediair bestuur en bewoners juist nauw aan elkaar. Men blijft door toedoen van de intermediair continue binnen elkaars bereik. De intermediaire positie wordt ook ingeschakeld bij de rekrutering van nieuwe hofjesbewoners.

Hofje en woongroep, het gelijktijdige van het ongelijktijdige

Het is interessant, als kennisweg, het hofje te vergelijken met de woongroep, een intussen bekende, eigentijdse sociale woon- en leefstructuur van ouderen. We hebben dan te maken met twee verschillende sociale structuren, van verschillende herkomst en datering, die niettemin thans gelijktijdig naast elkaar bestaan. De sociale structuur van de woongroep is op samenvattende wijze beschreven, geanalyseerd en sociologisch geïdentificeerd door Baars en Thomése (1992). Laat me puntsgewijs en min of meer fenomenologisch beide structuren naast elkaar plaatsen en vergelijken.

Hofje

- heteronomie van het project (anderen stellen de regels);
- ‘Entlastungsfunktion’;
- engagement op afstand;
- comfortzoekers ;
- sociaal altruïsme (asymmetrie; met correcties in de onderstroom);
- gevaar van fixatie en lage intensiteit van de onderlinge betrekkingen;
- minder nadruk op de groep.

Woongroep

- autonomie van de groep;
- ‘Dauerreflektion’;
- activiteitenmodel;
- ‘explorers’;
- gemeenschapsideologie (symmetrie; met correcties in de onderstroom);
- gevaar van overvragen van reflexiviteit en intensiteit;
- nadruk op de groep.

In de woongroep wil men actief blijven, autonoom; in voortdurende onderlinge communicatie zoeken naar een authentieke ‘working consensus’. Het begrip ‘Dauerreflektion’ (Schelsky 1965) lijkt een geschikt trefwoord voor de woongroep.⁶ In het hofje wil men voor een deel onbezorgd kunnen zijn, bevrijd van lasten. Het begrip ‘Entlastungsfunktion’ (Ten Have 1979: 142) lijkt een geschikte karakterisering voor het hofje.⁷ Van de aanvang af zit er in de woongroep de gedachte aan autonomie en in het hofje de acceptatie tot op zekere hoogte van heteronomie: een ander neemt voor een deel de zorg over, de last en het initiatief.

Op een bepaalde manier zijn het hofje en de woongroep beide pogingen tot representatie van de samenleving, van ‘normal life’, van de ideale ‘community’. Mensen willen dikwijls de door hen geïdealiseerde natuurlijke toestand (‘home’, ‘community’) de meesteres laten zijn van de kunst – *Natura Artis Magistra*. In de woongroep staat het ideaal van gelijkheid en onafhankelijkheid en van zelfverzorging voorop, waarbij er oog is voor en tolerantie ten opzichte van variatie en reële ongelijkheid. Het hofje is

vanouds het product van de gegoeden die zich bekommeren, op hun sociale domein of landgoed, om de afhankelijken. Een wereld van maatschappelijke ongelijkheid wordt gekopieerd, geprolongeerd, maar niet zonder barmhartigheid of betrokkenheid. Niet zonder de gedachte aan principiële gelijkheid.

Bij de woongroep van ouderen is gaandeweg routinisering opgetreden (Landelijke Vereniging Groepswoon van Ouderen 1994); bij het hofje modernisering: meer zeggenschap, afschaffing van strenge, heteronome regels.⁸ Toch lijkt het fundamenteel andere vertrekpunt – een heteronome structuur tegenover een autonome structuur – bepalend te zijn voor beeld en werkelijkheid van beide woon- en leefvormen. Vraag blijft dan ook of men beide wel atomistisch kan benaderen, dat wil zeggen in plussen en minnen en in elementen naar keuze uiteen kan leggen om die dan vervolgens, als was het een lego-spel, opnieuw in elkaar te knutselen. Naar mijn inzicht heeft elk van beide structuren een eigen grondplan dat men wel enigszins kan bijstellen, maar niet wezenlijk veranderen. De vertrekpunten van beide formules verschillen. Maar dat zo zijnde kunnen beide vormen voor een deel waarschijnlijk wel overeenkomstige trekken aannemen.

Het is goed om naast de tot hier toe genoemde karakteristieken ook onderstromen in de gaten te houden. Enerzijds bestaat er in het hofje, tot op niet onbelangrijke hoogte, natuurlijk ook autonomie van bewoners. En regenten helpen niet alleen, maar worden ook zelf geholpen (voldoening, status enzovoort). Anderzijds is er in de woongroep bij alle gepretendeerde gelijkheid ook ongelijkheid, zijn er leiders, initiatiefnemers, pioniers naast volgelingen en consumenten.

Het lijkt me dat hofje en woongroep een verscheidend omgevingsaanbod bieden aan mensen met verschillende capaciteiten en voorkeuren. Niet iedereen wordt op dezelfde wijze oud. Er kunnen zich verschillen voordoen naar geslacht, naar opleiding of beroep, naar sociale rang of stand, naar levensbeschouwing of levensstijl, naar levensloop of naar dominante levensinstelling. Kahana en Kahana (1983: 220) onderscheiden in een artikel over 'the adventurous aged' vier typen ouderen:⁹ Het gaat daarbij om ouderen die wat anders willen, die op zoek zijn naar enige discontinuïteit in hun woon- en levenscarrière: the explorers – de onderzoekers, the helpers – de helpers, the fun seekers – de pleziermakers, the comfort seekers – de comfortzoekers.

In het algemeen mogen we aannemen dat de gang naar hofje en woongroep een element van discontinuïteit bevat. Daarnaast zitten er waarschijnlijk ook continue elementen in: mensen uit een bepaalde beroepskring, uit een dienstbetrekking of uit de missie gaan naar een hofje; mensen uit actief verenigings- en/of gezinsleven naar een woongroep. Vaak zullen er relevante antecedenten zijn, die er voor zorgen dat de aanpassing een geslaagd verloop zal kunnen hebben. De woongroep trekt vooral diegenen aan die actief en scheppend, samen met anderen, hun derde levensfase willen inrichten (onderzoekers en helpers). In het hofje bevinden zich veeleer de comfortzoekers (aldus o.a. Veltman). Men wil er bevrijd van een aantal basale zorgen de derde en vierde levensfase doorbrengen, met daarbij de lichte uitdaging ook enigermate voor de ander te zorgen (helpers).

De gereguleerde instroom heeft in beide situaties de vorm van een zoekproces: wie past er binnen dit hofje, respectievelijk binnen deze woongroep? In beide situaties gaat

men op zoek naar een zekere mate van 'fit'. Daarnaast is men ook uit op instandhouding van dit hofje en deze woongroep. Zo reguleert men de culturele homo- en/of heterogeniteit, de zorglast en dergelijke. Bij de woongroep selecteren de bewoners, met de corporatie op afstand. In het traditionele hofje selecteert het bestuur, gehoord de intermediair, met de bewoners op afstand.

Over de woongroep is wel gezegd dat deze maatschappelijk gezien een invulling laat zien van het sociale vacuüm dat onze samenleving de oudere biedt. De woongroep verschijnt in die visie als een creatieve invulling van dat vacuüm. De woongroep kan worden geassocieerd met maatschappelijke rolloosheid die betekenisvol gevuld wordt (Baars en Thomése 1992). Het hofje wordt geassocieerd met een drukke samenleving waarin anderen de oudere meehelpen een veilige en zinvolle plek voor zichzelf te behouden. Doel lijkt een onbekommerd en decent bestaan in een habitat op menselijke schaal. Het vertrekpunt bleek hierboven voor beide structuren een ander te zijn, zo ook de primair opkomende connotaties en betekenisvelden.

De 'range' van bemoeienis verschilt voor de hofjesbewoner en de woongroepbewoner. In beide woonvormen is er de private binnenruimte. In het hofje wordt deze 'verrijkt' door min of meer afstandelijke onderlinge contacten, frequenter contact met de intermediair en periodiek subtiele contacten met regentessen. In de casus signaleerden we een zeker geritualiseerd gebruik van de gemeenschapsruimte (tuinzaal). Daaromheen ligt de buitenring van de bestuurders of regenten (met soms hun eigen specifieke vertrek). In de woongroep heeft elk lid in principe toegang tot en medezeggenschap over de verschillende levensdomeinen, functies en publieke ruimten (gegeven de individuele zelfstandige wooneenheid).

Het hofje – bouwsteen of bouwstenen voor innovatie?

Heeft het hofjesconcept innovatief vermogen? Is het een vorm die aangepast is aan de huidige demografische en sociale situatie van ouderen? Kan dit model de individuele en maatschappelijke behoeften van mensen aan beide kanten van de streep (ontvangers en gevers) duurzaam bevredigen? Kunnen mensen – autonoom en vrij, speels – omgaan met die min of meer voorgegeven vorm? Weten ze die eigentijds zin te geven? Kan die vorm ook berusten op brede maatschappelijke aanvaarding? Kortom allerlei evaluatieve vragen dienen zich spontaan aan.

Er is sterke behoefte bij mensen binnen een wijde wereld – globalisering – aan lokale identiteiten. In die zin bieden woongroep en hofje beide een sociale identiteit groter dan die van het individu. Men kan verwijzen naar een groter verband – ik woon daar en daar. Men verwijst dan impliciet naar een structuur van verbondenheid, relatie, zingeving. Het gaat daarbij niet om de totale zingeving, om het ultieme affect, maar wel om belangrijke coördinaten in iemands bestaan.

Wonen, zorgen en verzorgd worden zijn universele zaken. Ieder heeft er aan deel. Ieder dient er op eigen wijze vorm en gestalte aan te geven. Er bestaat een soort impliciet gebod tot habitat-vorming, tot het onderhouden van een zinvol konvooi. Na de tijd van het narcisme – 'ik en mijn hoogstpersoonlijke vriendennetwerk' – is er weer meer

aandacht gekomen voor secundaire netwerken. Het gaat dan om achtergrondnetwerken, om relevante sociale decors waarbinnen zich eventueel meer intieme contacten kunnen ontwikkelen (vgl. Houhen e.a. 1994: 25 e.v.). Hofjes en woongroepen zijn beide voorbeelden van een dergelijke sociale rastervorming binnen een uiteenvallende nationale verzorgingsstaat (vgl. Verhoeven 1978: 9-15).

Ouderenvoorzieningen en woonvormen dienen dikwijls contrasterende wensen te realiseren: privacy en sociale beschutting, contact en vrijheid, verzorgd worden en autonomie, urbaniteit (stedelijk aandoende hof in de provincie) en ruraliteit (de landelijke tuin in de stad). Het komt mij voor dat die dubbele opties zitten in de voorkeursstructuur van de (oudere) mens zelf. Normaliter bewaakt de zelfstandig wonende oudere zelf het gewenste evenwicht tussen die polariteiten. Het gaat er bij concrete, georganiseerde woonvormen om in hoeverre die contrasterende wenselijkheden en mogelijkheden ook daar bij voortduur evenwichtig, in balans dus, tot hun recht kunnen komen.

Hofjes en woongroepen zijn beide te beschouwen als 'congregationele' selecties uit het totaal van mensen in de maatschappij (De Swaan 1981). Ze berusten op particulier, moreel ondernemerschap, respectievelijk uitgaande van altruïsten of van pionierende betrokkenen zelf. Het is altijd weer de vraag of dit soort 'congregaties' kunnen resulteren in een dekkend geheel aan woon- en zorgvoorzieningen?¹⁰

Tegenwoordig wil men de oudere voluit in zijn of haar autonomie waarderen en benaderen; daarbij is de oudere dikwijls in toenemende mate hulpbehoevend. Het dilemma is soms hoe de oudere te naderen – hulp en ondersteuning te bieden – zonder hem of haar in zijn autonomie en waarde aan te tasten. Te veel autonomie kan leiden tot verwaarlozing. Te weinig autonomie kan worden tot betutteling of hospitalisering. Hoe kan men de service uitbreiden en opvoeren zonder de autonome bewoner tot cliënt of patiënt te maken?

Woongroep en hofje zijn beide woonvormen voor zelfstandig wonende en zelfredzame mensen. Ze veronderstellen beide sociale activiteit en 'sheltering' in de derde en vierde levensfase. Wat betekent dat uitgangspunt bij een mogelijke verslechtering van de bewoner? Hoe gaat men om met de 'slotfase'? Verplaatsing? Intensivering van onderlinge of externe (professionele of andere) zorg? Moet de verzorgingsstatelijke voorziening – verzorgingshuis, verpleeghuis – het uiteindelijk overnemen?

Niet alle thema's of vragen die opkomen zijn hier en nu reeds afdoende te beantwoorden. Een serieuze 'revival' van 'het hofje voor en van ouderen' verdient het in elk geval begeleid te worden door kritische vragen.¹¹

De actuele en genuanceerde herwaardering van het hofje lijkt te maken te hebben met een aantal correcties die het eigentijdse en gemoderniseerde hofje mettertijd weer is gaan bieden op de huidige samenleving.

Samenvattend kan men het volgende stellen: (1) Het hofje biedt sociale en fysieke beschutting in een als onherbergzaam ervaren macro-wereld; (2) het corrigeert overtrokken individualisme en autonomie; (3) het biedt authentieke aanvulling op professionalisme enerzijds en zelf(groeps)zorg anderzijds; dat wil zeggen dat een gemotiveerde en gedisciplineerde ander – niet professioneel, niet betaald – zorgt voor ouderen, 'ehrenamtlich' – als een eer en dikwijls vanuit de adeldom van de goede, eigen maat-

schappelijke positie die verplicht; (4) het biedt aanvulling op verzorgingsstatelijke voorzieningen; en (5) het combineert zakelijk, 'mannelijk' ondernemerschap (gepersonaliseerd in de regent) met menselijke, 'vrouwelijke' zorg (gepersonaliseerd in portierster en regentes).

Noten

Drs G.J.F. Leene (1939) is als universitair docent verbonden aan de vakgroep Sociologie en Sociale Gerontologie van de Vrije Universiteit Amsterdam. In onderwijs en onderzoek houdt hij zich vooral bezig met woon- en leefomstandigheden van ouderen. Adres: Sociologie & Sociale Gerontologie, VU, De Boelelaan 1081c, 1018 HV Amsterdam.

Met dank aan Geert Mommersteeg, Sjaak van der Geest en Willemijn Leene voor hun commentaar op een eerdere versie.

1. Het artikel is een bewerking en uitwerking van een voordracht ten behoeve van de themavond 'Hofjes en woongroepen van ouderen. Bouwstenen voor innovatie?', van de Stichting Sluyterman van Loo, gehouden op 31 mei 1996 op Akerendam te Beverwijk. De parallellezing over woongroepen werd verzorgd door Mevr. Ir. A.G.M. ten Brinke-van Hengstum, consultant ouderenhuisvesting te Amersfoort.
2. De auteur was de laatste jaren als onderzoeker betrokken bij het onderzoek van Schuijt-Lucassen e.a. naar het Haarlemse hofje Codde en Van Beresteyn, en als begeleider bij het onderzoek van Veltman naar een viertal Leidse hofjes. Beide onderzoeken leveren de empirische referentie voor het artikel.
3. Het Haarlemse hofje Codde en Van Beresteyn laat zich in hoofdlijn ook typeren als een gestructureerd hofje waarbij de georganiseerde groepsactiviteiten uitgaan van de regenten of regentes en vaak ook van de intermediair, in dit geval de religieuze, zuster Ancilla. De indruk is dat aan de activiteiten gemotiveerd wordt deelgenomen (zie de volgende casus).
4. Alle namen in de casus, behalve die van de portierster, zijn fictief.
5. Bij het hofje Codde en Van Beresteyn spreken bestuur zowel als bewoners tegenwoordig respectvol van 'hofdames'. Kritisch bezien refereert die aanduiding natuurlijk toch nog steeds aan een dienende rol van vrouwen in de maatschappij. Een hofdame is in essentie veeleer iemand die dient dan iemand die gediend wordt.
6. Schelsky (1965) duidde met de term 'Dauerreflektion' de weerstand bij mensen aan om tot vaste betekenisgeving te komen – met name in religiosis. Hij vroeg zich vervolgens af of, en hoe, deze 'duurzame twijfel' zou kunnen worden geïnstitutionaliseerd. Zijn antwoord was dat dat vooral zou kunnen in de vorm van gesprek en duurzame dialoog.
7. Ten Have (1979) bespreekt in zijn proefschrift over het verpleeghuis het fenomenologisch sociologisch perspectief van Alfred Schutz. Schutz legt grote nadruk op het verloop van institutionaliserings- en routiniseringsprocessen waardoor actoren worden bevrijd en ontlast, althans voor een deel, van de voortdurende creatie van zinvolle handelings- en betekenisvelden. Grote delen van hun terugkerende behoeftevervulling komen daarmee in de 'Hintergrund-Erführung'. Ik vat dat verschijnsel hier kortweg samen als 'Entlastungsfunktion'.
8. De Landelijke Vereniging Groepswonen van Ouderen vierde in 1994 haar tienjarig bestaan, onder andere met de uitgave van een jubileumboekje. De vereniging geeft adviezen en

handleidingen aan woongroepen in oprichting. Er is een richtinggevende definitie van wat een woongroep zou moeten zijn. Initiatiefnemers behoeven al lang niet meer het wiel uit te vinden zoals de pioniers midden jaren tachtig. Binnen het door de vereniging aanbevolen 'kader' is er overigens voor elke lokale groep nog voldoende ruimte voor eigen vormgeving en 'Dauerreflektion'.

9. Kahana en Kahana maken allereerst een onderscheid, tussen op het heden en verleden georiënteerde ouderen en op de toekomst gerichte ouderen. De in het artikel ter sprake gebrachte typologie is een onderverdeling van de laatste categorie, 'the adventurous aged'. De auteurs bestudeerden de motieven en ervaringen van ouderen die in hun derde levensfase migreerden naar Israël en Florida. Zij sorteerden deze motieven en ervaringen als het ware uit door daar hun analytische termen op te plakken.
10. De Swaan bepleitte op het moment dat de crisis in de verzorgingsstaat en de welzijnszorg voor iedereen duidelijk begon te worden een stelsel van congregaties. In kleinschalige of middelgrote verbanden van onderling verbonden burgers zouden allerlei welzijnsbehoeften (zorg, cultuur, sport en recreatie) kunnen worden vervuld. De congregaties zouden voorzover nodig enkele beroepskrachten kunnen inhuren. Het statelijke systeem (rijk, provincie, gemeente) zou deze congregatievorming dienen te premieren. Kerkelijke parochie en synagoge stonden enigermate model.
11. In Haarlem bestaan vergevorderde plannen voor de bouw van een geheel nieuw hofje. Tenminste één van de Amsterdamse verzorgings- en verpleeghuizen onderzoekt de mogelijkheid, in samenspraak met een corporatie, om binnen het bestaande geheel van verzorgingsarrangementen ook een nieuw te stichten hofje op te nemen.

Literatuur

- Baars J. & F. Thomése
1992 Woongemeenschappen van ouderen. Tussen zelfstandigheid en kolonisering. *Tijdschrift voor Sociale Wetenschappen*. 37: 357-79.
- Geest, S. van der
1996 Ouderen en welzijn. Antropologische vragen en opmerkingen. *Medische Antropologie*. 8(1): 185-96.
- Have, H. ten
1979 *Het verpleeghuis: veld van onderzoek; een microsociologisch onderzoek naar de betekeniswerelden van patiënten en personeel in het verpleeghuis*. Proefschrift. Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Heemstra, M.J. Barones van
1994 *Heringa-State en het Popta-Gasthuis te Marssum*. Leeuwarden.
- Houben, P., G. Leene & B. Slager (red.)
1994 Ouder worden gezien vanuit de middenjaren. Een verkenning op micro-, meso- en macro-niveau. Verslag van drie workshops. Amsterdam: Stichting Toegepaste Gerontologie VU.

- Kahana, E., & Kahana, B.
 1983 Environmental continuity, futurity, and adaptation of the aged. In: G.D. Rowles & R.J. Ohta, *Aging and milieu. Environmental perspectives on growing old*. Londen: Academic Press, pp. 205-28.
- Landelijke Vereniging Groepswonen van Ouderen
 1994 *Groepswonen van ouderen: Onhaalbaar of onstuitbaar?* Jubileumboekje ter gelegenheid van het tienjarig bestaan van de vereniging. Utrecht: LVGO.
- Sabelis, I.
 1992 Hofjes – eine Alternative. In: B. Brasse, M. Klingseisen & U. Schirmer (Red.), *Alt sein – aber nicht allein. Neue Wohnkultur für Jung und Alt*. Projektberichte. Erfahrungen. Impressionen. München: Anstiftung, pp. 139-49.
- Schelsky, H.
 1965 Ist die Dauerreflektion institutionalisierbar? In: H. Schelsky, *Auf der Suche nach Wirklichkeit*, Dusseldorf-Köln, pp. 250-75.
- Schuijt-Lucassen, N.Y., G.J.F. Leene & P.P.J. Houben
 1995 Hofjes in perspectief. Een onderzoek naar de identiteit en actualiteit van de Hofjes Codde en Van Beresteyn in het licht van de modernisering van de ouderenhuisvesting. Amsterdam: Stichting Toegepaste Gerontologie VU.
- Swaan, A. de
 1981 Reformatie van de verzorging. Artikelenserie over het congregatieve stelsel in *NRC Handelsblad*, 6, 13, en 27 april en 4 mei 1981.
- Veltman, C.
 1995 De woonsituatie van ouderen in hofjes. Een onderzoek naar de mogelijkheden en beperkingen van het wonen en samenleven in hofjes. Doctoraalscriptie Sociale Gerontologie. Amsterdam: VU.
- Verhoeven, Cornelis
 1978 *Herinneringen aan mijn moedertaal*. Baarn: Ambo.
- Willcocks, D., S. Peace & L. Kellaher
 1987 *Private lives in public places*. Londen: Tavistock.